

צלם אלהים

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ: וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וְנִקְבָּה בָרָא אֹתָם: (בראשית א כו-כז)¹

זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדִמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ: זָכָר וְנִקְבָּה בָרָאם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֹתָם שְׁמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָה: (בראשית ה א-ב)²

שָׁפַךְ דָּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ וַיִּשְׁפֹּךְ כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם: (בראשית ט ו)³

כִּי אֶרְאֶה שְׂמִיךְ מַעֲשֵׂי אֲצַבְעֶיךָ יָרַח וְכוֹכָבִים אֲשֶׁר כּוֹנֵנָה: מָה אֲנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֵנוּ וְכֵן אָדָם כִּי תִפְקְדֵנוּ: וְתִחַסְרֵהוּ מַעַט מֵאֱלֹהִים וְכָבוֹד וְהָדָר תַּעֲטֹרֵהוּ: תִּמְשִׁילֵהוּ בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ כֹּל שְׁתֵּה תַחַת רַגְלָיו: (תהלים פרק ח)⁴

רש"י על הפסוק – בדפוס ובדיוקן מיוחד לאדם

ויברא אלהים את האדם בצלמו - בדפוס העשוי לו, שהכל נברא במאמר והוא נברא בידים, שנאמר: "ותשת עלי כפכה" (תהלים קלט ה).⁵ נעשה בחותם כמטבע העשויה על ידי רושם שקורין קוי"ן בלע"ז [מטבע]. וכן הוא אומר: "ותתהפך כחומר חותם" (איוב לח יד).⁶

בצלם אלהים ברא אותו - פירש לך שאותו צלם המתוקן לו - צלם דיוקן יוצרו הוא.⁷

פירוש רשב"ם על הפסוק - יצירת המלאכים

¹ בסוף היום השישי לבריאה נברא האדם המכונה "נזר הבריאה" (לא מצאנו מקור ביטוי זה), שרשאי ואפילו חייב לומר: "בשבילי נברא העולם" (להלן). תואר הכבוד לאדם בתורה, הוא "צלם אלהים", שבאמת הוא קשה ודורש הסבר: מה פשר בריאת יצור שיהיה בצלמו ובדמותו של הקב"ה שאינו גוף ואין לו דמות גוף? האם צלם אלהים שבנו יסייע לנו להבין עניין נכבד זה?

² תחילה אמר "בצלמנו וכדמותנו", אח"כ "בצלם אלהים עשה אותו" – צלם בלבד, בא פסוק זה, בתיאור השלישי של בריאת האדם, ומשלים בביטוי "בדמות אלהים עשה אותו" ונתקיים המאמר הראשון כולו.

³ פעם שנייה (שלישית) נזכר "צלם אלהים" במקרא, בפרשת נח, בשיקום העולם לאחר המבול בהקשר עם איסור רציחה והתגמול על כך: "שופך דם האדם באדם דמו יישפך". אלה האזכורים הראשונים והאחרונים של המונח צלם אלהים בתנ"ך. כל שאר האזכורים של המילה "צלם" הם בהקשר השלילי של עבודה זרה ואלילים, חוץ מאחד, בספר תהלים שנראה לקראת הסוף. האם במכוון לא נעשה שימוש במונח זה בכל שאר ספרי התורה והמקרא? כך או כך, על "בצלם אלהים" של פרשת נח כבר הרחבנו לדון בדברינו [שופך דם האדם באדם דמו יישפך](#) שם. כאן נחזור לדון בזה של פרשת בראשית: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ". יש קשרים לב גם לצלם הדואלי: "זכר ונקבה ברא אותו" שבפסוק זה הוא במהות "צלם אלהים".

⁴ פרק ח בתהלים מציג את גדולת האדם ואת אפסותו, בעת ובעונה אחת, מול שגב הבריאה ומעשי הבורא. "ותחסרהו מעט מאלהים", ביטוי שגם עליו נאמרו דרשות רבות, הוא "צלם אלהים" של משורר תהלים. תואר זה נשמע כהפחתה מסוימת של "צלם אלהים", אבל לא הכחשתו או ביטולו, אולי אפילו חיזוקו ע"י העמדתו בפרופורציה ובמידה של הצטנעות. ראו ציטוט מתוך הספר: K. F. Kuhn, In quest of the universe: Studying astronomy causes us to change our basic outlook as we better appreciate where humans fit into the magnificent universe ... In a sense, astronomy teaches humility. At the same time, one marvels that humans have been able to learn so much about the universe in which we live ... that tiny beings are able to comprehend the huge, complex universe ... Maybe we need not be so humble after all.

⁵ "אֲחֹר וְקֹדֶם צִרְתָּנִי וְתִשָּׁת עָלַי כַּפְכָּה", מתוך פרק קלט בתהלים שכולו התפעלות ויראה של משורר תהלים לנוכח הבריאה והקב"ה. פסוק זה ספציפית נדרש במקומות רבים על בריאת האדם וכבר הארכנו לדון בו בדברינו [אֲחֹר וְקֹדֶם צִרְתָּנִי](#) בפרשת תזריע (ובפרק קלט כולו, בדברינו [פליאה נשגבה ממני](#) בראש השנה). כאן נראה שרש"י מכוון למדרש באבות דרבי נתן נוסח א פרק א: "מכאן לאדם ולמקדש כשנבראו בשתי ידי נבראו. מניין לאדם שנברא בשתי ידיו? שנאמר: ידך עשוני ויכוננוני (שם קיט עג). מניין למקדש שנברא בשתי ידיו? שנאמר: מקדש אדני כוננו ידך" ומוסיף המדרש שם לגבי האדם: "כיון שסרת, נטל לו הקב"ה אחת מהן". נראה שבריאת האדם בידיים קשורה לעניין צלם אלהים.

⁶ מהו "בצלמו" אומר רש"י? **בצלם האדם** – בדפוס העשוי לו – צלם שאלהים התקין לו, כולל הדואליות של זכר ונקבה. ולכן חשוב לציין שהוא נברא בידיים ולכן חשוב גם הדימוי של מטבע העשויה ע"י רושם שהיא פעולת חריטה או הטבעה. (ראו המדרש על "ארבעה הם שיצא להם מוניטין בעולם. אברהם מהו מוניטין שלו? זקן וזקנה מיכן בחור ובתולה מיכן", בראשית רבה לט יא מובא בדברינו [ואברהם זקן](#) בפרשת חיי שרה). ומה עם "כצלמנו וכדמותנו" שבפסוק הקודם? על כורחנו נאמר: בצלם וכדמות שהכינו והתקנו לו. רש"י שם נדרש לעניין אחר ולא חש להתעכב על נקודה זו.

⁷ האם במילים האחרונות חוזר בו קצת רש"י? מהו "צלם דיוקן יוצרו"? או אולי גם כאן נאמר דיוקן שהכין לו יוצרו? לפני שנמשיך בפרשנים נוספים, נשאל איך אונקלוס מתרגם את "בצלם אלהים"? התשובה אולי קצת מפתיעה, הוא לא מתרגם! הוא משאיר את הביטוי "בצלם אלהים" כמות שהוא. כאילו שאין ביטוי זה ניתן לתרגום (לא רצה לגעת בו) ונשאר כמות שהוא גם בארמית.

"בצלמו" - של אדם, הוא בצלם אלהים, מלאכים. ואל תתמה אם לא נתפרש יצירת המלאכים, כי לא כתב משה כאן לא מלאכים ולא גיהנם ולא מעשה מרכבה, אלא דברים שאנו רואים בעולם הנזכרים בעשרת הדברות, כי לכך נאמר כל מעשה ששת הימים כמו שפירשתי למעלה.⁸

אבן עזרא על הפסוק – שיתוף המלאכים

נעשה אדם יש אומרים, כי מלת נעשה שם התואר מבנין נפעל, כמו: "ואשר היה נעשה ליום אחד" (נחמיה ה יח), ואמרו כי בצלמנו כדמותינו דברי משה. ופירוש ויברא אלהים את האדם בצלמו, שהווי' שב אל האדם. ויפרשו בצלם אלהים: שהאלהים דבק עם עשה, כאילו אומר, כי האלהים עשה את האדם בצלם.⁹ וזה הפירוש חסר לב.¹⁰ ... ויאמר הגאון כי פירוש בצלמנו כדמותינו בממשלה.¹¹ ...

ועתה אפרש; דע כי כל מעשה בראשית לכבוד האדם נברא במצות השם. והצמחים הוציאה אותם הארץ והמים, וכל נפשות החיות. ואח"כ אמר השם למלאכים נעשה אדם. אנחנו נתעסק בו, ולא המים והארץ ... וחלילה לחלילה להיות דמות לשם. וכן אמר "אל מי תדמיוני ואשוה" (ישעיה כה) ... והנה בצלם אלהים מלאך.¹²

רמב"ן על הפסוק – גופו מהארץ, רוחו מהעליונים

ויאמר אלהים נעשה אדם - נתייחד בעשיית האדם מאמר בעבור גודל מעלתו, כי אין טבעו כטבע החיה והבהמה אשר ברא במאמר הקודם לו.¹³ והפשט הנכון במלת "נעשה" הוא, מפני שכבר הראית לדעת כי האלהים ברא יש מאין ביום הראשון לבדו, ואחר כך מן היסודות ההם הנבראים יצר ועשה .. אמר באדם "נעשה", כלומר אני והארץ הנזכרת נעשה אדם, שתוציא הארץ הגוף מיסודיה כאשר עשתה בבהמה ובחיה, כדכתיב (להלן ב ז) וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, ויתן הוא יתברך הרוח מפי עליון, כדכתיב (שם) "ויפח באפיו נשמת חיים".¹⁴

⁸ רשב"ם ממשיך את הקו של רש"י סבו ומוסיף שצלם זה הוא המלאכים. שילוב המלאכים בא לפתור בעיות פשט מקרא חמורות, ובמקרה מיוחד זה גם פרשן-פשטן כרשב"ם מושפע מהמדרש ומעולם האגדה, והוא נזקק אגב פירוש להסביר מהיכן צצו כאן המלאכים שאין להם זכר בבריאת העולם במקרא. את אזכור עשרת הדברות כאן לא הבנו, למה דווקא דוגמא זו? כך או כך, את שילוב המלאכים נראה עוד להלן בפירוש אבן עזרא בן תקופתו של רשב"ם. במקומות לא מעטים הם מפרשים באופן דומה למרות שכנראה מעולם לא נפגשו. (המילה מלאך – מלאך ה' – מופיעה לראשונה בסיפור גירוש הגר, בראשית טז ז: "וימצא מלאך ה' על עין המים וכו'").

⁹ ויש לקרוא את הפסוק כך: בדמות, אלהים עשה אותו.

¹⁰ נראה שאבן עזרא מתעמת כאן עם פירוש שהולך בשיטת רש"י אבל כולל תוספת נועזת לפתור את "כצלמנו וכדמותנו", שרש"י, כפי שהערנו לעיל מתעלם ממנו. ניהא הפסוק: "ויברא אלוהים את האדם בצלמו", כפי שפירש רש"י, בצלמו של האדם שהיה מתוקן לו. אבל מה נעשה עם הפסוק: "ויאמר אלוהים נעשה אדם בצלמו וכדמותנו"? התשובה שמציע פירוש זה היא שאלה הם דברי משה. משה כבן אדם מוסיף, כשכתב את התורה, שהאדם (אנחנו כולנו) הוא בצלמנו וכדמותנו. הוספת דברי משה לסיפור הבריאה היא סיבת ההתנגדות העיקרית של אבן עזרא לפירוש זה, הגם שבמספר מקומות, הוא נעזר בדרך פירוש זו ומציין לא פעם שקטע במקרא הוא "דברי משה" כשכתב את התורה. ראו למשל פירושו לבראשית לב כא: "כִּי אָמַר אֶכְפֹּרָה פָּנָיו" וכן בראשית לו מ: "וְאֵלָה שְׁמוֹת אֱלֹפִי עָשׂוּ לְמִשְׁפְּחֹתָם לְמִקְמָתָם בְּשִׁמְתָם".

¹¹ זו שיטת רס"ג (הגאון בלשון אבן עזרא) שיש לה, ללא ספק, סמך רב מהמקרא. בצלמנו וכדמותנו הוא יכולת האדם למשול ולשלוט בטבע ובעולם, אבל אין היא פותרת עדיין את הבעיה המהותית כיצד יתכן צלם אלהים באדם..

¹² כפי שכבר ראינו ברשב"ם לעיל הביטוי "נעשה אדם" שבמקומות אחרים בחז"ל ובפרשני המקרא הוא בעייתי בשל לשון הריבוי והשיתוף שבו, הופך כאן לפתרון בעיית "צלם אלהים". המלאכים שכלל לא ברור היכן ומתי נבראו אך נמצאים הרבה מאד ברקע של פסוקי בריאת האדם כפי שכבר הראינו בדברינו [נעשה אדם](#) בפרשה זו, הם שעפ"י המדרש בכלל התנגדו לבריאת האדם (בראשית רבה ח ו) – כעת מסייעים לפתרון חידת "צלם אלהים". מחד גיסא, אין בעיה עם לשון "נעשה אדם" כפי שאבן עזרא עצמו פותר שם בקטע שהשמטנו "ואם היא לשון רבים, שכן מנהג המלכים לדבר" - Pluralis majestatis. מאידך גיסא, הלשון "נעשה אדם" מסייע לפתרון את בעיית צלם אלהים שבנו - שהוא מהמלאכים. ואז גם כשהנביא יחזקאל רואה בחזיון המרכבה את כבוד אלהים "כמראה אדם" או "כדמות אדם", הרי אלה המלאכים. מעשה בראשית ומעשה מרכבה פותרים ומשלימים זה את זה.

¹³ "משונה הוא האדם מכל אשר נברא לפניו עלי אדמות, רק בו נאמר שעלה במחשבה להיברא ואחר כך נברא", כך פותחת [ד"ר נחמה לייבוויץ את הדף שלה בנושא צלם אלהים](#) והיא מצטטת פירוש רמב"ן זה שמחזיר אותנו לקריאה מדויקת של הפסוקים בהם פתחנו. יש כאן תכנון, יש כאן אמירה שאיננה יוצרת מיד, אלא מודיעה על כוונתה לברוא, יש כאן הכנה. "בעשרה מאמרות נברא העולם" אומרת המשנה במסכת אבות בראש פרק ה. וכשנמנה אותם (ראו אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לו), נמצא שכולם עד כאן היו אמירות של בריאה: "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור" ועוד. אך כאן, האמירה התשיעית, היא של תכנון והכנה שלאחריה תבוא העשייה או הבריאה. ומה עם המאמר העשירי? "ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ" (בראשית ב יח). נאמר שגם בבריאת האישה, המשלימה את האדם, יש אמירה של תכנון ומחשבה טרם בריאה (יצירה שם).

¹⁴ גם רמב"ן בונה את תשובתו על הריבוי המקופל במילה "נעשה", אך בדרך שונה כפי שנראה מיד. נדגיש שוב שהפרשנים שראינו עד כאן הולכים בדרך הפוכה מזו של חז"ל שראו בעיה בריבוי המקופל במילה "נעשה" כמסופר בתרגום התורה ליוונית ששינו מ"נעשה" ל"אעשה" (מגילה ט ע"א, אבות דרבי נתן נוסח ב לו, מובא להלן). מה שאצל חז"ל היא בעיה, הוא אצל פרשני המקרא בסיס לפתרון בעיה קשה יותר בעיניהם של הסבר מהו "צלם אלהים".

ואמר בצלמנו כדמותנו - כי ידמה לשניהם, במתכונת גופו לארץ אשר לוקח ממנה, וידמה ברוח לעליונים, שאינה גוף ולא תמות. ואמר בכתוב השני בצלם אלהים ברא אותו, לספר הפלא אשר נפלא בו משאר הנבראים. וזה פשט המקרא הזה מצאתנו לרבי יוסף הקמחי, והוא הנראה מכל מה שחשבו בו.¹⁵

רמב"ם מורה נבוכים, חלק א פרק א - שכלו של האדם

צלם ודמות. האנשים סברו שצלם בלשון העברית מורה על תבנית דבר והמתאר שלו. זה הביא להגשמה גמורה בשל דבריו: נעשה אדם כצלמנו כדמותנו. הם סברו שהאל הוא בצורת אדם דהיינו, תבניתו ומתארו ...¹⁶ אומר אפוא כי השם המיוחד לצורה ... אשר היא תבנית הדבר ומתארו הוא תואר: יפה תואר, כתואר בני המלך וכו'. זה שם שמעולם לא נקרא בו האלוה יתעלה. ואילו צלם נקראת הצורה הטבעית, היינו, העניין העושה את הדבר לעצם ולמה שהוא. וזאת אמיתותו. אותו עניין באדם הוא אשר בו מתהווה ההשגה האנושית. בשל ההשגה השכלית הזו נאמר עליו: בצלם אלהים ברא אותו... דמות הוא שם מן דמה. הוא מציין גם דמיון בעניין מופשט ...

ומכיוון שהאדם נתייחד בעניין מופלא מאד שבו, אשר איננו באף אחד מן הנמצאים ... והוא ההשגה השכלית ששום חוש איבר או צלע מפעילים אותה, דימה אותה להשגת האלוה אשר איננה נזקקת לכלי ... בגלל העניין הזה, בגלל השכל האלהי הדבק בו, נאמר על האדם שהוא בצלם אלהים ובדמותו, לא שהאל יתעלה הוא גוף.¹⁷

משנה מסכת אבות פרק ג משנה יד - חביב אדם שנברא בצלם

הוא היה אומר:¹⁸ חביב אדם שנברא בצלם. חיבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר: "בצלם אלהים עשה את האדם" (בראשית ט ו).¹⁹ חביבין ישראל שנקראו בנים למקום. חיבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום, שנאמר: "בנים אתם לה' אלהיכם" (דברים יד א).²⁰ חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה, חיבה יתירה נודעת להם שניתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם, שנאמר: "כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו" (משלי ד ב).²¹

¹⁵ רמב"ן חולק לו כאן כבוד לאביו של רד"ק (לא מצאנו ציטוטים רבים בפירושי רמב"ן לרד"ק שקדם גם הוא לרמב"ן). לעצם הפירוש, רמב"ן מתעסק כאן יותר בלשון הריבוי "כצלמנו וכדמותנו" וכן ב"נעשה" ופחות ב"צלם אלהים", אבל נראה שעצם ההפרדה בין החלק הגופני-ארצי ובין הרוחני-נפשי-שכלי הוא הבסיס לפרשנים ובעלי מחשבה רבים שיבואו בעקבות רמב"ן (ספורנו, ריקנאטי ורבים אחרים) ויפתחו רעיון זה. לא כל האדם הוא צלם אלהים. יש בו חלק "שתוציא הארץ הגוף מיסודיה כאשר עשתה בבהמה ובחיה". אבל יש בו גם צלם אלהים: שכלו, רוחו, תודעתו, נפשו, כל מה שמבדיל בינו ובין כל הברואים שקדמו לו שמטרתו "לספר הפלא אשר נפלא בו משאר הנבראים". לחלק זה אין הפסד ומוות ותהיה תמיד המשכיות והוא כאלהים שאיננו כלה. נשאר עדיין בעיית הצורה, הדיוקן "תאר מראיתו" כפי שרמב"ן ממשיך שם בקטע שלא הבאנו: "דמות שהוא דמיון בצורה ומעשה". אך אנו נעצור כאן והקורא התאב יוסף דעת, יפנה ישירות לרמב"ן.

¹⁶ רמב"ם לא מוכן להיעזר במילה "נעשה" ומתמקד ישירות המושג 'צלם אלהים'. בכך הוא מתחבר לחז"ל כנ"ל. הנוסח כאן הוא באדיבות התרגום למורה נבוכים של מיכאל שוורץ, הוצאת אוני' ת"א 2002.

¹⁷ לא בכדי בחר רמב"ם לפתוח בנושא זה את הפרק הראשון של ספרו מורה נבוכים. אך יש לשים לב שעיקר מעניינו של רמב"ם כאן הוא סילוק הגשמת האל, היינו, משמעות "צלם אלהים" בהשלכה שהוא יוצר על הבנתנו את האל, לא בהיבט של משמעות הכח שניתן לאדם. אלה אמנם שני צדדים של אותה מטבע, אבל שני צדדים. הגדרת צלם אלהים כשכלו של האדם (בדומה למה שראינו ברמב"ן לעיל, אבל חשוב לזכור שרמב"ם קדם לרמב"ן בסדר הדורות) מסלקת את בעיית הגשמת האל, אבל עדיין לא פותרת לגמרי את הצד שלנו. האם בשכל זה נוכל כעת להבין מהו האל? על כך יענה רמב"ם (בשמונה פרקים בדיון על בחירה מול השגחה): לא ולא, עד כאן! ועד כאן דברינו מנקודת מבטם של פרשני המקרא והמחשבה. נפנה כעת למדרשים ולעולמם של חז"ל, אבל לא לפני שנזכיר את המשפט האלמותי של אבן עזרא בהקדמה לתורה: "המלאך בין אדם ובין אלהיו הוא שכלו".

¹⁸ רבי עקיבא.

¹⁹ יש לשים לב שהדרשן מעדיף את הפסוק מפרשת נח ולא זה של בריאת האדם מפרשת בראשית! ראו הערה 3 לעיל. האם יש כאן כוונת מכוון או שהדרשן אחז בלשון יותר קלה לציטוט? להלן נראה שאולי אין זה מקרי ולא בכדי מרבים חכמים לצטט יותר את "צלם אלהים" של פרשת נח - של איסור רציחה.

²⁰ מעניין לקרוא את הפסוק במלואו: "בְּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְּדוּ וְלֹאֲתִשְׁמֹו קִרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לְמֹת", שמחזיר אותנו לצלם אלוהים. אל תשחית את צלם אלהים שבך במיני סיגופים והשחתת הגוף.

²¹ זה אולי המקור הַתְּנָי (מִשְׁנָה) והמרכזי בחז"ל לראיית האדם כ"צלם אלהים". ואם תדקדק ותאמר שכתוב "חביב אדם שנברא בצלם" ולא "בצלם אלהים" (ומכאן אולי ראייה לשיטת רש"י ופרשני מקרא אחרים), הנה בא ר' מאיר, תלמידו של ר' עקיבא, וחוזר על דרשה זו שכנראה שמע מרבו באבות דרבי נתן נוסח א פרק לט: "רבי מאיר אומר: חביב אדם שנברא בצלם אלהים, שנאמר: כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט ו). חביבין ישראל שנקראו בנים למקום, שנאמר: בנים אתם לה' אלהיכם וכו'". הדגש במשנה הוא על הדרגות השונות של חיבה לאדם בכללותו וממנו לעם ישראל ומשם לתורה שניתנה להם. (עד שנראה לנו לתקן במשנה: חביב אדם שנברא בצלם. חיבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם אלהים, שנאמר: בצלם אלהים עשה את האדם). ככל שהאדם מוסיף טוב, מגשים את ייעודו וממלא את צלם אלהים שבו תכנים וקדושה (הדרשן מתמקד באופן טבעי בייעודו של עם ישראל אליו הוא שייך), הולכת ונוספת לו חיבה. אבל מהו "צלם אלהים" וכיצד ייתכן דבר כזה? אין הדרשן חש בזאת. צלם אלהים מסמל את חיבת הבורא לאדם שבראו כצלמו ומצפה ממנו שילך ויוסיף חיבה אחר חיבה בעולם, בהעשרת הצלם ושכלולו בעיני אלהים ואדם. הדרשן לא עוסק בפילוסופיה.

מסכת יבמות דף טא עמוד א - מי קרוי אדם?

תניא, וכן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר: קברי עובדי כוכבים אינן מטמאין באהל, שנאמר: "ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם" (יחזקאל לד) - אתם קרויין אדם, ואין העובדי כוכבים קרויין אדם.²²

מסכת מגילה דף ט עמוד א - תרגום השבעים

מעשה בתלמי המלך שכנס שבעים ושנים זקנים, והכניסן בשבעים ושנים בתים, ולא גילה להם על מה כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקב"ה בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת. וכתבו לו: "אלהים ברא בראשית", "אעשה אדם בצלם ובדמות", "ויכל ביום השישי וישבות ביום השביעי", "זכר ונקבה בראו" וכו'.²³

בראשית רבה ח ט - תשובה למינים ולתלמידים

שאלו המינים את רבי שמלאי: כמה אלהות בראו את העולם? אמר להם: ... (דברים ד) כי שאל נא לימים ראשונים למן היום אשר ברא אלהים אדם, אשר בראו אין כתיב כאן אלא אשר ברא. ... חזרו ושאלו אותן, אמרו לו: מה הוא זה שכתוב: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו? אמר להם: קראו מה שאחריו: ויברא אלהים את האדם בצלמיהם לא נאמר, אלא ויברא אלהים את האדם בצלמו. וכיון שיצאו אמרו לו תלמידיו: רבי לאלו דחית בקנה, לנו מה את משיב? אמר להם: לשעבר אדם נברא מן האדמה חוה נבראת מן האדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש ולא שניהם בלא שכינה.²⁴

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש יתרו פרשה ח

כיצד נתנו עשרת הדברות: ה' על לוח זה וה' על לוח זה. - כתיב "אנכי יי' אלהיך" וכנגדו "לא תרצח", מגיד הכתוב שכל מי ששופך דם, מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך. משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה והעמיד לו איקונוט ועשה לו צלמים וטבעו לו מטבעות. לאחר זמן כפו לו איקונוטיו שברו לו צלמיו ובטלו לו מטבעותיו ומיעטו בדמותו של מלך. כך כל מי שהוא שופך דמים, מעלה עליו הכתוב כאילו ממעט בדמות המלך, שנאמר: "שופך דם האדם באדם דמו יישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם" (בראשית ט ו).²⁵

²² כבר העירו רבים וטובים על הסתירה לכאורה בין המשנה באבות "חביב אדם שנברא בצלם" (ומאמר חז"ל אחרים בשבח כל אדם) ובין אמירה קשה זו של רשב"י שמוציאה את עובדי עבודה זרה (ובנוסחאות אחרות "נכרים") מכלל "אדם". ראו למשל דברי רש"י בגמרא מסכת סנהדרין נט ע"א, על דברי רבי מאיר: "מניין שאפילו נכרי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול - שנאמר: אשר יעשה אתם האדם וחי בהם". רש"י מפרש שם שר' מאיר אכן חולק על דברי רשב"י בגמרא יבמות (שניהם תלמידי ר' עקיבא). ותוספות שם מנסים להבחין בין אדם ל"האדם". נראה שאחרים, כרמב"ם למשל, מצמצמים את דבריו של רשב"י לצד ההלכתי של דיני טומאה ולא מעבר לכך. הגדיל מכולם בעל תפארת ישראל (יכין ובוועז, ר' ישראל ליפשיץ גרמניה מאה 18) בפירושו למשנה באבות שם, אשר מנסה להבחין בין עובדי ע"ז בתקופת האלילות ובין תקופת הנאורות שהביאה ברכה רבה לעולם ובכללם לישראל, כגון מי שהמציא את החיסון לאבעבועות שחורות, מי שייבא את תפוחי האדמה לאירופה, גוטנברג ממציא הדפוס ועוד. ובלשונו שם: "נמצא שיש לישראל ולהאומות האחרות, לכל אחד מעלה לבדיית (משלו, בלבדית בלשוננו היום). המעלה לאומות על ישראל, שהן בבחירתם החופשית ובכח עצמן ממש עשו את עצמן, וזה וודאי יותר מעלה מאשר לישראל, שנמשכו בפאת ראשם בכח אלהים להשלמתן. ואין להם להחזיק טובה לעצמן. דמה (שמה) שהפליא ה' להשלים ואתן יד ה' היתה עמם בכל אלה, ורק בזכות אבותיהם". היחס לאומות העולם הוא נושא נכבד שמן הסתם דנו בו רבים וטובים - נושא שמקבל חשיבות גוברת והולכת בימינו (כשנכרים ונכריות סועדים את הורינו) - ויש לדון בו בפעם אחרת. ראו דברינו [חכמה יש בגויים תאמין](#) וכו' [ממזרח שמש עד מבוא גדול שמי בגויים](#), על גויים המאמינים בה'. נשוב לדרשות חכמים על צלם אלהים.

²³ (למקבילות לסיפור זה ראו: ירושלמי מגילה א ט, אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לז, מסכת סופרים א ז, מסכת ספר תורה א ו ועוד). שני שינויים עשו הזקנים בפסוק המובא בראש הדף על מנת שמי שקורא יונית (לא רק גויים, גם יהודים שלא ידעו לשון הקודש וחיו בקיסריה או אלכסנדריה למשל) לא יטעה בו: "אעשה" במקום "נעשה" לסלק את האפשרות של ריבוי אלוהות ושימשהו היה שותף לקב"ה בבריאה; וכמו כן "בצלם ובדמות" במקום "בצלמנו וכדמותנו" - לא רק לסלק את הריבוי, אלא גם את השייך, את "שלנו" המסתתר במילים "בצלמנו" וכדמותנו". אבל לא שינו את הפסוק הסמוך: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ". מכלל הן (איפה חששו חז"ל) אתה שומע לאו (איפה לא חששו). ונראה שלא חשו כלל לנושא "צלם אלהים" שאנו דנים בו. ראו כאמור תרגום אונקלוס שהשאיר את הביטוי "צלם אלהים" כמות שהוא. וצריך לבדוק תרגומים נוספים, כולל לשפות זרות של ימינו, ולא הספקנו.

²⁴ הבריאה בצלם אלהים אינה מהווה בעיה במדרש, לא בהתנצחות עם המינים ולא בלימוד תלמידים, רק הריבוי. וכבר הרחבנו לדון במדרש זה בדברינו [נעשה אדם](#) בפרשה זו. ראו גם הדף [לא לו דחית בקנה לנו מה אתה משיב](#) בפרשת חוקת.

²⁵ כבר הרחבנו במדרש זה בדברינו [עשרת הדברות חמישה כנגד חמישה](#) בפרשת יתרו. ההסתמכות כאן היא על "צלם אלהים" של פרשת נח, אבל יש גם תזכורת של "צלם אלהים" של בריאת העולם בפרשת בראשית, מעצם העמדת "לא תרצח" כנגד הדיבר הראשון "אנכי ה' אלהיך". בראית חז"ל, רצח (גם עברות אחרות) אינו עניין רק בין אדם לחברו. תמיד יש גם את הפגיעה בקב"ה. ריבוי האיקונוט והצלמים (שים לב לשימוש המיוחד של מילה זו כאן) והמגוון העצום של בני האדם ("כשם שאין פרצופיהן דומין זה לזה כך אין דעתן דומה זה לזה", ירושלמי ברכות ט א) אינו סותר את הרעיון שכולם ממקור אחד נחצבו: מחותמו של אדם הראשון - מ"צלם אלהים" שמקבל כאן משמעות כפולה: הצלם הבראשיתי הקמאי היחידאי, והאיכות הפנימית שיש בו כמקור

מסכת סנהדרין פרק ד משנה ה – מטבעות רבים ושונים בחותם אחד

... לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך שכל המאבד נפש אחד מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא ... ולהגיד גדולתו של הקב"ה שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה. ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם.²⁶

מסכת סנהדרין דף מו עמוד ב – משל האחים התאומים

כלומר מפני מה זה תלוי? מפני שבירך את השם ונמצא שם שמים מתחלל.²⁷ תניא, אומר רבי מאיר: מְשָׁלוּ מִשָּׁל למה הדבר דומה - לשני אחים תאומים בעיר אחת, אחד מינהו מלך ואחד יצא לליסטיות. ציווה המלך ותלאוהו. כל הרואה אותו אומר: המלך תלוי! ציווה המלך והורידוהו.²⁸

מסכת כתובות דף ח עמוד א – בברכות הנישואים

אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו, והתקין לו ממנו בן עדי עד, ברוך אתה ה' יוצר האדם.²⁹

אבות דרבי נתן נוסח ב פרק ל – חובותינו עם הגוף / הצלם הזה

וכל מעשיך יהיו לשם שמים כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו: להיכן אתה הולך? - לעשות מצוה אני הולך. - מה מצוה הלל? - לבית הכסא אני הולך. - וכי מצוה היא זו? אמר להן: הן, בשביל שלא יתקלקל הגוף. - איכן אתה הולך הלל? - לעשות מצוה אני הולך. - מה מצוה הלל? - לבית המרחץ אני הולך. - וכי מצוה היא זו? אמר להן: הן, בשביל לנקות את הגוף. תדע לך שהוא כן, מה אם אוקיינות העומדות בפלטיות של מלכים, הממונה עליהם להיות שפן³⁰ וממרקן המלכות מעלה לו סלירא בכל שנה ושנה, ולא עוד אלא שהוא

לריבוי ולגיוון הרב של האנושות. בדומה לריבוי הקולות של מעמד הר סיני, שכולן מרועה אחד ניתנו וכל אחד שמע והבין לפי כוחו (המדרשים על הפסוק בשמות: וכל העם רואים את הקולות) וכן על הפסוק בשיר השירים: "יישקני מנשיקות פיהו").

²⁶ ראו גם דרשת רבי אליעזר, בגמרא שבת ל ע"ב על הפסוק האחרון בקהלת: "סוף דבר הכל נשמע ... כי זה כל האדם - כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה", ודרשת רבי אבא בר כהנא שם: "שקול זה כנגד העולם כולו". אבל, "לנזר הבריאה" יש גם אחריות! המשנה שהבאנו דנה גם באופן בו משכנעים (גם מאיימים) על עדים לבוא ולמסור עדות ולסייע בהרשעת הרוצח, ולא להתחמק, כפי שהמשנה עצמה אומרת בהמשך שם, ולומר: "מה לי לחוב בדמו של זה?" למה לנו הצרה והתסבוכת הזו? השכנוע בא מהרעיון שכל אדם שנרצח, הוא עולם מלא שנחרב ויש לראותו כאדם הראשון שנברא יחידי בעולם. ראו נוסח משנה זו ברמב"ם הלכות סנהדרין פרק יב הלכה ג: "לפיכך נברא אדם יחידי בעולם ללמד שכל המאבד נפש אחת מן העולם מעלין עליו כאילו איבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת בעולם מעלין עליו כאילו קיים עולם מלא. הרי כל באי עולם בצורת אדם הראשון הם נבראים ואין פני כל אחד מהן דומין לפני חבירו. לפיכך כל אחד ואחד יכול לומר בשבילי נברא העולם". וכבר עמדו רבים וטובים על שינוי הלשון של רמב"ם לעומת המשנה מ"ישראל" ל"כל באי עולם", לכל הנבראים "בצורת אדם הראשון". שימו לב גם לשוני בין "חייב לומר בשבילי נברא העולם" במשנה ובין "יכול לומר וכו'" בלשון רמב"ם. כך או כך, משמעות האמרה "בשבילי נברא העולם" איננה שאדם יכול לחגוג ולעשות בעולם כרצונו (אליהו רבה כג), אלא, אדרבא, שיש לו אחריות על כל העולם, כאילו הוא האדם היחיד בעולם (פרשני המשנה שם, פסיקתא זוטרית ויקרא תזריע דף לד ועוד). ועבר הקדשנו לנושא נכבד זה את הדף בשבילי נברא העולם.

²⁷ משנה בסנהדרין פרק ו משנה ד בדין מחורף ומגדף שעונשו סקילה ותלייה. ככתוב בפרשת כי תצא: "וְכִי יִהְיֶה בְּאִישׁ חֵטָא מְשֻׁפָּט מוֹת וְהוֹמָת וְתִלְיָת אֹתוֹ עַל עֵץ: לֹא תִלֵּן נִבְלָתוֹ עַל הָעֵץ כִּי קָבוֹר תִּקְבְּרֶנּוּ בַיּוֹם הַהוּא כִּי קָלַלְתָּ אֱלֹהִים תְּלוּי" (דברים כא כג).

²⁸ יש כאן פרדוקס מעניין. האדם מוצא להורג ואף ניתלה בראש כל חוצות משום שגידף את ה' (או עבד עבודה זרה). הוא פגע לא בצלם אלהים, אלא כביכול באלהים עצמו. לכאורה, אדם כזה איבד את צלם אלהים שבו, אך מסתבר שלא. עדיין דמותו (בהכרח הפיסית החיצונית) מזכירה את אחיו התאום - הקב"ה, ויש למחר ולהוריד את גופתו מעל עץ התליה ("מיד" בלשון המשנה). משום שזו פגיעה בצלם אלהים - בצלם אחיו! בפסוק לא נזכר "צלם אלהים" אך הפרשנים עושים זאת, כדברי רבי בחיי בן אשר למשל על הפסוק: "וכיון שהתלוי בדמות צלם אלהים הנה הוא "קללת אלהים" אם לא יקבר ביומו". קללת אלהים שהביאה להריגתו ולתליתו, היא זו שמביאה גם להורדתו.

²⁹ בברכה השלישית בשבע ברכות הנישואין אנו מבליטים פן נוסף של צלם אלהים, הוא החיבור בין איש לאישה, שמקורו בפסוק עצמו, ככתוב: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצִלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וְנִקְבָּה בָרָא אֹתָם". זאת, הן לשיטה שהאדם נברא דו-פרצופי ואח"כ הופרד וזו התקנתו (בראשית רבה ח א, ויקרא רבה יא), בין אם נאמר שמתחילה עלה במחשבה לברוא שניים ובפרק א נוצר רק הזכר ובפרק ב הושלמה המלאכה והותקנה בת הזוג (ברכות סא ע"ב, ראו הערה 13 לעיל שהמאמר העשירי הוא "לא טוב היות האדם לבדו"). לשון הברכה ברור וחד-משמעי ויש לראות בו פירוש נוסף של חכמים למונח צלם אלהים. נושא זה מחייב דף נפרד ולא נוכל להאריך כאן. כמקדמה, ראו רק תוספתא יבמות (ליברמן) פרק ח הלכה ז איך מדיון שרציחה שהיא פגיעה בצלם אלהים (משנה סנהדרין לעיל), עוברים חכמים לנושא הנישואין: "ר' עקיבא אומר: כל השופך דמים, הרי זה מבטל את דמותו, שנאמר: שופך דם האדם באדם דמו ישפך. ר' לעזר בן עזריה אומר: כל שאינו עוסק בפריה ורביה הרי זה שופך דמים ומבטל את הדמות, שנאמר: כי בצלם אלהים עשה את האדם. וכתוב: ואתם פרו ורבו וגו'. [בן עזי אומר כל שאינו עוסק בפריה ורביה הרי זה שופך דמים ומבטל את הדמות שנאמר: כי בצלם אלהים עשה את האדם וכתוב ואתם פרו ורבו וגו']. אמר לו ר' לעזר בן עזריה: בן עזי! נאין דברין כשהו יוצאין עושיהן. יש נאה דורש ואין נאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש. בן עזי נאה דורש ואין נאה מקיים. אמר לו: מה אעשה חשקה נפשי בתורה יתקיים עולם באחרים". ראו לעיל במשנה אבות על הדרגות השונות של חיבה של בריאה בצלם שהעיסוק בתורה היא החיבה הגבוהה ביותר.

³⁰ שף אותן.

מתגדל עם גדולי המלכות, אנו שנבראנו בצלם ודמות, שנאמר: "כי בצלם אלהים עשה את האדם" (בראשית ט ו), על אחת כמה וכמה. שמאי לא היה אומר כך, אלא: יעשה חובותינו עם הגוף הזה.³¹

רש"י תהלים לט ז

"אך בצלם יתהלך איש" - בחושך, פירשו דונש לשון צלמות. ומנחם פירשו צלם ממש, כמו "כי בצלם אלהים עשה את האדם" (בראשית ט ו), ולא יתכנו דבריו.³²

מדרש תנחומא פרשת עקב סימן ד

א"ר יהודה דסכנין בשם ר' אליעזר: אין בית רובע שאין תשעה קבין מזיקין. אמר רבי יהושע בן לוי: וכולן פורמא בפניהם.³³ כיצד? אדם מהלך וחבירו יוצא לפניו ואומר הסתלקו לצדדין בפני איקונין של הקב"ה, שנאמר: "אך בצלם יתהלך איש" (תהלים לט).³⁴

ספרא קדושים פרשה ב

ואהבת לרעך כמוך, רבי עקיבא: אומר זה כלל גדול בתורה, בן עזאי אומר: זה ספר תולדות אדם, זה כלל גדול מזה.³⁵

כי בצלם אלהים עשה את האדם	הלואי יתקיים בו צלם אדם ואנוש
מחמר הגשם	יצרו יכבש
גידים הקרם	רעהו ידרש
בנפש מנשם	כאב יחבש
בטוב מנעם	צקון ילחש
הכל יוכל וכללם - נתן בו חותם	ויחזיר צלמו לקונו בעתו, לא יכלם ולא יבוש

³¹ וכן הוא במדרש ויקרא רבה לד ג, שם יש גם תוספת שהלל היה גם מתעמל כל יום והוא המקור (היהודי) לאמרה: נפש בריאה בגוף בריא: "הלל הזקן בשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך. אמרו לו תלמידיו: רבנו, להיכן אתה הולך? אמר להן: לגמול חסד עם אכסניא זו שבתוך הבית. אמרו לו: בכל יום יש לך אכסניא? אמר להם: ונפש עלובה זו לא אכסניא היא בתוך הגוף? שהיום היא כאן ומחר אין היא כאן". ראו עוד בשולחן ערוך הרב אורח חיים הלכות נטילת ידים ד כא: "רוחץ אדם פניו ורגליו בכל יום בשביל כבוד קונו, שנאמר: כי בצלם אלהים עשה את האדם". וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [גומל נפשו איש חסד](#) בפרשת בהר.

³² זה הפסוק היחיד שמצאנו בתנ"ך, מלבד השניים שהבאנו בראש דף זה, שמזכיר את המונח "צלם" בהקשר עם האדם ולא כאייקון (של עבודה זרה). כפשוטו, אין פסוק זה מחמיא במיוחד לאדם. ראו ההקשר הרחב שם: "הודיעני ה' קצץ ומדת ימי מה היא אדעה מה חדל אני: הנה טפחות נתתה ימי וחלדי כאין נגדך אך כל הבל כל אדם נצב סלה: אך בצלם יתהלך איש אך הבל יתמיון יצבר ולא ידע מי אספם". דימוי זה מצטרף לדימויים מוכרים וידועים על אפסותו והבלותו של האדם (מקצת הבאנו בדברינו הבל הבלים בקהלת, [וקצבת ראש השנה](#) בראש השנה). לפיכך, אפשר להבין את סירובו של רש"י לקבל את פירושו של מנחם (בן סרוק, פילולוג ודקדקן, ספרד המאה העשירית) המקשר את הצלם של תהלים עם זה של פרשת בראשית. אפילו לא לשיטתו של רש"י שראינו בתחילת הדף, שהצלם הוא של האדם. אבל אנחנו מצאנו סיוע למנחם ממדרש שאולי לא היה לפני רש"י, כפי שנראה מיד.

³³ פורמא הוא מסכה או כיסוי שניתן על העיניים וממסך את הראייה. למרות ריבוי המזיקים בכל פינה ופינה, הם עוורים ואינם רואים את בני האדם. מי הוא שנתן על עיניהם את הפורמא?

³⁴ יש שמתקנים כאן "ומלאך יוצא לפניו" במקום "וחבירו יוצא לפניו" וכך מתקשר מדרש זה לתנחומא פרשת משפטים סימן יט הדורש את הפסוק "הנני שולח מלאך לפניך", וכך גם בדברים רבה ד ד פרשת ראה, הדורש את הפסוק "כי אם שמור תשמרון את המצווה הזאת". בשניהם, המלאכים הנבראים מהמצוות שאנחנו עושים הם ששמים "פורמא" בעיני המזיקים ומונעים מהם לראות את בני האדם ולהזיק להם (וממילא, כאשר האדם עושה עבירה, המלאך פשוט מסתלק והמזיק רואה ופוגע ח"ו). התוספת של המדרש שהבאנו כאן, הוא בקישור לפסוק מתהלים: "אך בצלם יתהלך איש" ובהיפוך משמעותו מפסוק קשה ומזלזל באדם לפסוק שמחזיר אותנו לצלם אלהים של פרשת בראשית ולתהלים ח: "ותחסרהו מעט מאלהים". האדם, האיש, מתהלך בצלם אלהים וכל המזיקים נסוגים ומסתמאים מפניו. אך מי שגורס במדרש שלנו "וחבירו יוצא לפניו" ולא מלאך, עושה צעד נוסף גדול ומכניס את "בין אדם לחבירו" בכל העניין. מה שמציל את האדם מהמזיקים הוא שחברו (שגם הוא נברא בצלם) הולך לפניו, כמשרת לפני המלך, ומכריז לא על עצמו כי אם על חברו שהוא בצלם אלהים! הפסוק בתהלים לט, עפ"י מדרש תנחומא זה והפסוק בפרשת נח הדן ברוצח שנטל צלם אלהים, הם שני צדדים קוטביים של אותה מטבע. ויש עוד דרשות חיוביות על "בצלם יתהלך איש כגון זו שבירושלמי שבת פרק א הלכה ב: "כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאילו הוא עומד כנגדו. ומה טעמא [תהלים לט ז] אך בצלם יתהלך איש".

³⁵ הפסוק של בן עזאי הוא הפסוק השני שהבאנו בראש דברינו: "זה ספר תולדות אדם ביום ברא אלהים אדם בַּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ. צֶלֶם וּדְמוּת אֶחָד הֵם לַעֲנִיִּינֵינוּ. ובספר מצוות קטן מצוה ח מזכיר בפירוש צלם אלהים: "אמר רבי עקיבא כלל גדול בתורה ואהבת לרעך כמוך. הוסיף בן עזאי ואמר גדול הימנו, שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם". אולי זו טעות מעתיקים, אבל הכוונה אחת וברורה. בן עזאי מחזיר אותנו מספר ויקרא ("ואהבת לרעך כמוך", פרשת קדושים) לספר בראשית לפני מתן תורה. בכך הוא לא רק מרחיב מישור לכל אדם (ראו שוב רמב"ם הלכות סנהדרין לעיל "באי עולם"), אלא גם מוריד את ההשוואה "כמוך". הכבוד לזולת איננו תלוי בכבוד שלך לעצמך, אדם מחויב בכבוד חבירו גם בלי ה"כמוך", מספיק "צלם אלהים" שבו.

שבת שלום בראשית
שתהיה לנו התחלה טובה
מחלקי המים

מים אחרונים: להרחבה וכיסוי מקיף של הנושא צלם אלהים, ראו ספרו של [יאיר לוברבוים צלם אלהים הלכה ואגדה, הוצאת שוקן 2004](#).